

С. П. Зоря

к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту, Полтавська державна аграрна академія, м. Полтава

**Стан та особливості функціонування системи електронних платежів
Національного банку України**

S. P. Zorya

Candidate of Economic Sciences, Docent, Associate Professor, Department of Finance and Credit, Poltava State Agrarian Academy, Poltava

**Status and features of the functioning of the electronic payment system of the
National Bank of Ukraine**

Анотація. У статті досліджено теоретичні та методичні засади функціонування системи електронних платежів Національного банку України, визначено нормативну законодавчу базу що лежить в основі здійснення міжбанківських платежів у національній валюті. Проаналізовано стан функціонування системи електронних платежів. Зокрема, визначено учасників системи електронних платежів, динаміку кількості та суми оброблених платежів як у файловому режимі так і у режимі реального часу, проведено оцінку зміни середньоденної кількості та суми платежів, середньоденного залишку коштів на рахунках учасників системи електронних платежів, з'ясовано основні причини як їх зміни так і відображення на рівні середньодобового коефіцієнта обігу коштів за рахунками учасників системи. Наведено найбільш поширені платіжні інструменти системи електронних платежів. Визначено пріоритетні напрямки підвищення рівня надійності, продуктивності та ефективності

функціонування системи електронних платежів Національного банку України.

Summary. The theoretical and methodological foundations of the functioning of the electronic payment system of the National Bank of Ukraine are investigated in the article, the regulatory legislative base underlying the implementation of interbank payments in national currency is determined. The state of functioning of the electronic payment system is analyzed. In particular, the participants in the electronic payment system, the dynamics of the number and amount of processed payments both in the file mode and in real time were determined, we carried out the change in the average daily amount and the amount of payments, the average daily balance on the accounts of participants in the electronic payment system, we clarified the main reasons for their change and display at the level of the average daily turnover of funds on the accounts of participants in the system. The most common payment instruments of the electronic payment system are given. Priority directions of increasing the level of reliability, productivity and efficiency of the electronic payment system of the National Bank of Ukraine are determined.

Ключові слова: безготівкові платежі, банківська система, міжбанківські розрахунки, платіжна система, система електронних платежів.

Keywords: non-cash payments, banking system, interbank accounting, payment system, electronic payment system.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Розвиток безготівкових розрахунків, розширення сфери платіжної інфраструктури та оптимізація готівкового обороту є одним із ключових стратегічних напрямків розвитку фінансового сектору України. Вагомим кроком Національного банку на шляху до побудови безготівкової економіки стало затвердження Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 року [3], одним із

напрямків якої є забезпечення подальшого розвитку безготівкових розрахунків, інфраструктури фінансового ринку та оверсайту за рахунок розбудови платіжної інфраструктури та поступового зниження частки готівкового обігу та відповідно підвищення безготівкового. В контексті реалізації даної програми важливе значення має проект Cashless economy, одним із проявом якого є впровадження та підтримка в Україні компанією Google глобального сервісу безконтактної оплати за допомогою смартфонів – Android Pay. Єдиним партнером даного проекту, за якого сфера вжитку безготівкових розрахунків розширюється і максимально інтегрується у повсякденне життя українців на даний час є «ПриватБанк», проте до кінця 2018 р. інші провідні банки України також планують приєднатися до даного сервісу. Наразі Україна є п'ятнадцятою країною що впровадила систему Android Pay, успішна реалізація якої є одним із напрямів переведення економіки в безготівкову. Загалом, головним завданням проекту Cashless economy є досягнення європейських стандартів життя, скорочення ризиків у сфері бізнесу, підвищення його продуктивності та конкурентоспроможності, забезпечення прозорості економіки.

В той же час, досягнення цілей Комплексної програми розвитку фінансового сектору України не можливе без високого рівня надійності проведення міжбанківських переказів у національній валюті, обсяг яких зростатиме пропорційно до збільшення частки безготівкових розрахунків, що в результаті формує актуальність дослідження стану та особливостей функціонування системи електронних платежів Національного банку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню основних теоретичних та методичних засад функціонування платіжних систем, визначенню їх змісту, структури та ролі в здійсненні міжбанківських розрахунків та забезпеченні стабільного функціонування банківської системи присвячена низка праць як зарубіжних так і вітчизняних вчених, зокрема В.В. Вітлинського, О. Д. Вовчака, А. С. Гальчинського, В. М. Гейця,

В. І. Міщенко, С. В. Науменкової, А. С. Савченка, Б. Д. Саммерса, Дж. Е. Спіндлера, Є.О. Полтавської та інших. Проте, динамічні зміни економічного середовища вимагають постійного моніторингу та аналізу стану та особливостей здійснення міжбанківських розрахунків у національній валюті, формування перспективних напрямів підвищення рівня їх надійності та продуктивності.

Постановка завдання. Головною метою проведення даного дослідження є поглиблене вивчення стану та особливостей функціонування системи електронних платежів Національного банку України, а також формування перспективних напрямів підвищення надійності та ефективності здійснення міжбанківських розрахунків, як складової стабільного функціонування банківської системи в цілому.

Виклад основного матеріалу дослідження. Базовим законом, що визначає загальні засади функціонування платіжних систем в Україні та загальний порядок проведення переказу коштів у межах України, є Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [2]. У відповідності до даного Закону, систему електронних платежів визначено державною системою міжбанківських розрахунків, а Національний банк України – платіжною організацією та розрахунковим банком системи електронних платежів.

На сьогодні в Україні функціонують дві платіжні системи, платіжною організацією та розрахунковим банком яких є Національний банк України: система електронних платежів (СЕП) та Національна платіжна система «Український платіжний ПРОСТІР».

Створення умов та забезпечення високого рівня ефективності та надійності здійснення міжбанківських переказів у національній валюті є одним із стратегічно важливих завдань Національного банку України, можливість реалізації якого лежить в основі функціонування системи електронних платежів (СЕП). Так, на сьогоднішній день система електронних платежів визнана системно важливою платіжною системою (реалізація 97 %

міжбанківських переказів в національній валюті в межах України), що відповідає класу RTGS (real-time gross settlement systems) відповідно до міжнародної класифікації.

Загальні положення, організаційна структура СЕП, умови участі, порядок вступу та виходу, права та обов'язки платіжної організації, функції центра оброблення системи електронних платежів, функції розрахункового банку СЕП, права та обов'язки учасника даної платіжної системи, порядок здійснення розрахунків, управління ризиками, захист електронних банківських документів, порядок вирішення спорів, забезпечення безперервного функціонування та порядку проведення реконсиляції визначаються правилами системи електронних платежів Національного банку України, затвердженого рішенням Ради Платіжної організації системи електронних платежів НБУ [9].

Основними досягненнями на сучасному етапі розвитку безготівкових платіжних інструментів є зменшення обігу готівки, розвиток нових платіжних інструментів, прискорення доставки платежів та забезпечення надійності і швидкості розрахункових операцій. Окрім того, система електронних платежів НБУ забезпечує можливість виконувати міжбанківський переказ у двох режимах: файловому та режимі реального часу [4].

Проведені дослідження стану функціонування системи електронних платежів НБУ (табл. 1) свідчать про підвищення ефективності її функціонування за 2014-2017 рр.

Так, станом на кінець 2016 р. кількість учасників системи електронних платежів НБУ становила 216, що на 143 учасника (або на 39,8 %) менше у порівнянні із 2014 р. Дані зміни відбулися, в першу чергу, під впливом зменшення чисельності діючих банків у зв'язку з їх неплатоспроможністю та ліквідацією у відповідності до рішення їх власників, а також із зміною самого механізму функціонування системи електронних платежів. В структурі учасників СЕП у 2016 р. – 47,7 % припадає на банки України,

39,4 % – на філії банків, інші 12,9 % становлять Державна Казначейська служба України та її органи, НБУ. Зазначимо, що з урахуванням даних НБУ стосовно стану системи електронних платежів за перші 9 місяців 2017 р. намічена тенденція щодо зменшення чисельності учасників даної системи зберігається.

Таблиця 1
Стан функціонування СЕП України, 2014-2017* рр. (складено автором на основі [6])

Показник	2014 р.	2015 р.	2016 р.	Відхилення 2016 р. від 2014 р.		2017 р.*
				+, -	%	
Учасники СЕП	359	260	216	-143	-39,8	187
в т.ч. банки України	163	127	103	-60	-36,8	93
філії банків України	134	104	85	-49	-36,6	66
Державна казначейська служба України та її органи	26	27	27	1	3,8	27
установи НБУ	36	2	1	-35	-97,2	1
Кількість оброблених платежів, тис.	313012	298774	312667	-345	-0,1	242395
в. т. ч. у файлового режимі	311646	297432	311677	31	0,0	241704
у режимі реального часу	1366	1341	990	-376	-27,5	691
Сума оброблених платежів, млрд. грн	14409,8	17750	19521	5111,2	35,5	14908
в. т. ч. у файлового режимі	8847,2	9724	12156	3308,8	37,4	10026
у режимі реального часу	5562,6	8026	7365	1802,4	32,4	4882
Середньоденна кількість платежів СЕП, тис.	1247	1195	1251	4	0,3	1310
Середньоденна сума платежів СЕП, млрд. грн	57,4	71	78	20,6	35,9	80
Середньоденний залишок коштів на рахунках учасників СЕП, млрд. грн	34,3	52,4	57,2	22,9	66,8	86,64
Середньодобовий коефіцієнт обігу коштів за рахунками учасників системи	1,67	1,33	1,36	-0,31	x	0,93

* інформація за 2017 р. представлена станом на 1 жовтня (9 місяців)

В той же час, не дивлячись на скорочення чисельності учасників СЕП, під впливом зростання маси грошей в обігу спостерігається неухильна динаміка збільшення суми оброблених платежів із 14409,8 млрд. грн у 2014 р. до 19521,0 млрд. грн у 2016 р. (на 35,5 %). В структурі оброблених платежів у 2016 р. 62,3 % становлять платежі у файлового режимі, та 37,7 % відповідно платежі у режимі реального часу.

Зазначимо, що здійснення учасником початкових платежів у файловому режимі є обов'язковим, а в режимі реального часу – за його вибором. Крім того, учасник системи, який працює в СЕП у файловому режимі, має забезпечити приймання платежів, відправлених на його адресу іншими учасниками СЕП у режимі реального часу. У файловому режимі обмін міжбанківськими електронними розрахунковими документами організовано в пакетному режимі технологічними циклами шляхом приймання-передавання відповідних електронних документів. Кошти зараховуються на рахунок учасника СЕП у разі надання цим учасником підтвердження про успішне приймання файлу платежів у відповідь. У режимі реального часу кошти зараховуються на рахунок учасника СЕП-отримувача негайно в момент надходження платежу від учасника СЕП-платника [9].

Про підвищення ефективності функціонування системи електронних платежів та банківської системи в цілому свідчить підвищення середньоденної кількості та суми платежів, залишку коштів на рахунках учасників. На фоні збільшення середньоденного залишку коштів на рахунках учасників СЕП із 34,3 млрд. грн у 2014 р. до 57,2 млрд. грн у 2016 р. (на 66,8 %) та збільшення середньоденної суми платежів із 57,4 млрд. грн до 78,0 млрд. грн (або на 35,9 %) відбулося зменшення середньодобового коефіцієнту обігу коштів за рахунками учасників системи із 1,67 до 1,36 (на 0,31 пунктів). Зазначимо, що станом на 1 жовтня 2017 р. даний показник становить 0,93 з урахуванням середньоденної суми платежів на рівні 80 млрд. грн та середньоденного залишку коштів на рахунках учасників в розмірі 86,6 млрд. грн.

Найбільш поширеним платіжним інструментом даної системи є платіжне доручення, з використанням якого здійснювалося у 2016 р. 67,2 % від загальної суми оброблених платежів. В свою чергу 32,7 % становлять міжбанківські перекази з використанням меморіального ордеру і лише 0,1 % – інші платіжні інструменти (інкасове доручення, платіжна вимога, платіжна вимога-доручення, тощо) [5]. Популярність використання платіжного

доручення поряд із іншими інструментами, в першу чергу, полягає у зручності використання й балансуванні гарантії та можливих ризиків.

Висновки. Не дивлячись на досягнутий рівень ефективності проведення міжбанківських розрахунків на основі системи електронних платежів, в перспективі важливе значення має її модернізація в рамках стратегічної програми розвитку інформаційних технологій Національного банку України, спрямованої на розвиток і удосконалення сервісів та ІТ-інфраструктури як для внутрішніх завдань Національного банку України, так і тих послуг, реалізація яких має стратегічно важливе значення для забезпечення надійності та стабільності функціонування банківської системи України в цілому. Забезпечення високого рівня продуктивності та якості системи електронних платежів Національного банку України, приведення її до міжнародних стандартів можливе за умови забезпечення високого рівня її безпеки, максимізації пропускної спроможності, тобто масштабованості, цілісності даних і коду, забезпечення катастрофостійкості (здатності до відновлення) та відповідно гнучкості системи на основі віртуалізації та застосування хмарних технологічних платформ, тощо. Подальші наукові дослідження мають базуватися на дослідженні світових тенденцій розвитку міжбанківських розрахунків та безготівкових платежів з метою впровадження найбільш оптимальних інноваційних інструментів безготівкових розрахунків в Україні.

Література.

1. Волохата В. Є. Функціонування платіжних систем України на сучасному етапі її розвитку / В. Є. Волохата, А. А. Чубенко // Молодий вчений, 2014. – № 7 (10). – С. 63–66.
2. Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [Електронний ресурс] : Закон України [від 05.04.2001 р., № 2346-14 ; зі змінами та доповненнями]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2346-14>

3. Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=18563297>

4. Некрасенко Л. А. Сучасний стан та перспективи розвитку безготівкових платіжних інструментів в Україні / Л. А. Некрасенко, О. Ю. Смолянська // Вісник НТУ «ХПІ», 2014. – № 66 (1108). – С. 128–134.

5. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс] : Річний звіт 2016 р.: 20 років грошової реформи. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=49064031>

6. Система електронних платежів (СЕП) Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=43047915&cat_id=78675

7. Платіжні системи : [навч. посіб.] / О. Д. Вовчак, Г. Є. Шпаргало, Т. Я. Андрейків. – К. : Знання, 2008. – 341 с.

8. Платіжні системи : [навч. посіб.] / Є. О. Полтавська, П. М. Куліков ; Харк. нац. екон. ун-т. – Х. : ХНЕУ, 2010. – 219 с.

9. Правила системи електронних платежів Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=53465720>